

Ad fontes!

Віра Сулима

DOI 10.33608/0236-1477.2019.06.74-84
УДК 821.161.2: 82-1: "164" Ставровецький

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ТА РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ КОНТЕКСТ ОДНОГО ПОЕТИЧНОГО ТВОРУ КИРИЛА ТРАНКВІЛІОНА СТАВРОВЕЦЬКОГО

У статті розглянуто "Похвалу о Премудрости троякой, въ вѣцѣ сем явленной", опубліковану в збірці Кирила Транквіліона Ставровецького "Перло многоцѣнное" (Чернігів, 1646). Назва й композиція, барокова поетика й риторика аналізованого твору відбивають певні аспекти середньовічного тринітарного вчення та елементи ренесансного гуманізму, притаманні поглядам автора. Окреслення історико-літературного й релігійно-філософського контексту відкриває шлях до глибшого розуміння стилістичних ходів і авторських смислових кодів. В аналізі тексту враховано окремі аспекти читацької рецепції твору наприкінці XVIII ст.

Ключові слова: барокова поезія, поетика, риторика, тринітарна проблематика, релігійно-філософський контекст.

Vira Sulyma. On Issue of Literary, Religious and Philosophical Context of One Poetic Work by Kyrylo Tranquilion Stavrovetskyi

The paper deals with the work by Kyrylo Tranquilion Stavrovetskyi "Praise of Triple Wisdom Witnessed in This Age", included in the collection "The Precious Pearl" (Chernihiv, 1646). The name and composition as well as baroque poetics and rhetoric of the analyzed work reflect certain aspects of medieval Trinitarian doctrine and elements of Renaissance humanism, inherent in the views of the author. Stavrovetskyi highly appreciates the weight of poetry and philosophy in the spiritual life of man, while giving preference to theology. The wisdom that comes from the Son of God is important for him, as well as the wisdom that comes from the gifts of the Holy Spirit, that is, the special knowledge given to the prophets, the apostles and the pious theologians. The third wisdom is an innate human faculty of thinking, creative work, directing others and philosophical reflection, associated with the first person of the Holy Trinity, with God the Creator. The philosophical context is realized from the standpoint of high theological mind. The outline of the historical-literary and religious-philosophical context opens the way for deeper understanding of stylistic tools and the author's semantic codes. The rhetorical approach of the author of "Praise..." focuses on the monological (with the elements of dramatization) and emotionally intense appeal to the Wisdom of God. Stavrovetskyi shows some contrasting aspects of world perception. The reader may find here some mystical sentiments and profound theological knowledge realized in the poetic forms, as well as quite traditional ideas of the divine origin of man. At the same time the author focuses on some critical views on people and society.

Keywords: baroque poetry, poetics, rhetoric, Trinitarian problems, religious and philosophical context.

Медієвісти відділу історії української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України від 2017 р. працюють над плановою темою "Прототекст/текст/контекст як інтерпретаційні стратегії дослідження давньої і модерної української літератури X – XVIII ст.". У межах теми передбачено поглиблене вивчення давніх пам'яток у світлі сучасних інтерпретаційних моделей комплексного аналізу, зокрема культурологічної інтертекстуальності. Зберігається й увага до окреслення історичного дискурсу, релігійно-конфесійної зацікавленості як наратора/автора, так і реципієнта/дослідника.

Кирило Транквіліон Ставровецький – відомий церковний і культурний діяч другої половини XVI – першої половини XVII ст., автор таких важливих

книг, як “Зерцало богословіи” (1618), “Евангеліє учительное” (1619), “Перло многоцѣнное” (1646). Окремі твори барокового письменника передруковувалися в Україні у ХХ ст. 2014 р. в перекладі із церковнослов’янської мови на сучасну українську побачило світ “Учительне Евангеліє”. Творчість Кирила Транквіліона Ставровецького у ХХ – ХХІ ст. досліджували: І. Франко, Д. Чижевський, С. Маслов, В. Кречотень, Б. Криса, Л. Ушкалов, архієп. Ігор Ісиченко, Ю. Пелешенко, О. Матушек, Я. Мельник, Г. Павленко, Т. Трофименко, Д. Сироїд та інші, надто якщо взяти до уваги учасників міжнародної наукової конференції “Кирило Транквіліон Ставровецький – проповідник Слова Божого” (Львів, 2015). Українське літературознавство, подолавши нігілізм і критику, упередження й підозри, раніше висловлювані на адресу Кирила Транквіліона Ставровецького, нині розглядає творчість письменника, зокрема й поетичну книгу “Перло многоцѣнное” як феномен нашої культури; його можна досягнути, виявивши й гармонізувавши в дослідженні історико-літературні, філософські й богословські виміри давніх текстів.

У цій статті для розгляду з названої збірки обираємо своєрідний поетичний триптих – “Похвалу о Премудрости троякой, въ вѣцѣ сем явленной”, створений у добу раннього Бароко, коли українська поезія переходила етап засвоєння певних елементів жанрово-стильової системи, притаманної західноєвропейським літературам епохи Ренесансу. Унаслідок цих процесів зазнавали змін “традиційні середньовічні жанри, вироблені в письменстві візантійсько-слов’янського ареалу впродовж попередніх століть”, зокрема це стосувалося, на думку В. Кречотня, “жанрів метафізичної, або духовної поезії, закоріненої в християнській літургійній гімнографії” [15, 6–7].

Авторська нарація “Похвали о Премудрости троякой...” спонукає віднести твір як до релігійно-філософського віршування, так і до панегіриків – до похвальних вітань, у цьому випадку адресованих не високій особі царя чи гетьмана, а трипостасному Богові – Святій Трійці. Зауважимо, що в певних моментах метафізичний панегірик набуває ознак жанру молитви:

Молю тя, Цару и Боже мой, не презри слѣз моихъ
И грѣшнои души мой,
А вѣчнои неволницы твой.
Спомни на вѣру и труды мой.
Сгда прійдеш въ славъ царства твоѣго,
Тогда помяни мя, грѣшного раба своѣго,
Кирилія смиренного,
За кровъ святую твою купленного” [15, 293].

Певною спонукою до предметного розгляду “Похвали о Премудрости троякой...” уважаю свій намір продовжити дослідження тринітарної проблеми в українській літературі, яку було розглянуто раніше на матеріалі проповідницької спадщини раннього й зрілого середньовіччя. Саме в княжих часах була започаткована вітчизняна традиція трактування метафізичного вчення про Святу Трійцю (див. про це: [10; 11; 12; 13]).

У добі Бароко християнська тринітарна герменевтика, на відміну від напрацювань середньовічного богослов’я, перебувала в силовому полі загальнокультурних здобутків західноєвропейського Відродження, отже, і невпинного розвитку нових для України ренесансно-гуманістичних ідей. Знайомство Кирила Транквіліона Ставровецького із сучасними богословсько-філософськими тенденціями відбиває заголовок: його твір присвячено прославленню “Премудрости троякой”, але премудрості саме “въ вѣцѣ сем

явленної”; тобто у творі тринітарна проблема висвітлюється з позицій унії, до якої Кирило Транквіліон Ставровецький перейшов 1626 р., тоді ж ставши архимандритом Єлецького монастиря в Чернігові.

У передмові автор пояснює: “Книга то святая филозофіи бозской, має в собѣ розум”, а ще вона “съдержитъ въ собѣ похвалу Триперъсональному Бозству...” – Святій Трійці [15, 234]; тобто премудрість походить і від Бога Отця, і від Сина Божого, Ісуса Христа, і від Духа Святого; цим ясно окреслено авторське розуміння проблеми *filioque* (лат. “і Сина”). Цей додаток до Символу віри, ухваленого на Нікейському соборі 325 р., як відомо, призвів до великих церковних незгод – розколу 1054 р., не подоланого й досі, хіба поширеного на нових етапах конфесійних поділів.

У тексті “Похвали о Премудрости троякой...” імена Бога найчастіше заховані під такими поняттями, як Мудрість, Премудрість, Любов та ін.

Здѣ, любительъ премудрости, его познайте,
Вѣрою любов Божію и премудрость его достыжайте [15, 295].

Сучасні філософи звертають увагу на виявлене в барокового поета розуміння особистої віри й власних зусиль людини у справі пізнання божественної премудрості, що також пояснюється “впливом реформаційної ідеології на світогляд Транквіліона” [7, 260].

Про елементи ренесансного гуманізму в поглядах Кирила Транквіліона Ставровецького свідчать і рядки з прозової передмови до всієї збірки, де письменник дає високу оцінку своїй праці й висловлює думку про її практичне призначення: “изъ єдиного вѣршика двох або трох слов може добрый казнодѣя казаня повѣсти, и кротно звязную реч роспространити, и душѣ людскіи утѣшити, словом Божім. Так же въ школах будучиі студенти могутъ собѣ с тои книги святои выбирать вѣрші на свою потребу и творити з них ораціи розмаитіи часу potrzeby свои, хоч і на комедіях духовных” [15, 232].

Кирило Транквіліон Ставровецький високо поцінував поезію й філософію, зокрема їх вплив на духовне життя людини, проте перевагу незмінно віддавав богослов'ю; рядками “Епіграми” з “Перла многоцѣнного” він висловив цю думку так:

Прето поета, бы и намудрѣйшій,
И филозоф, розумом острѣйшій,
Мусить гордой думы роги схилити
А небесной царици сам низко ся поклонити” [15, 233].

У передмові автор указав на дві причини, які спонукали його назвати книжку “Перло многоцѣнное”: “Первое, для высокого богословского разума. Повторе, для сладкоглаголивого риторского языка и поетицкого художества. Разум въ той книзе филиоз[офскій] Бозк[ій]” [15, 231]. У цих рядках автор намагався узгодити вимоги кількох наук: риторики (законів красномовства), поетики (правил віршування), філософії (вимог логіки) і богослов'я (герменевтики).

Звідси походять і поради “разлічіє імєн премудрости знати”, а саме, розум, що має людина від народження, – то вроджена мудрість (“прирождѣна мудрость”), а ті особливі знання, що їх Бог дарував пророкам, апостолам і правовірним теологам – то премудрість: “А щѣ приложѣно “премудрость” – тогда той предлѣг значить над то зацнѣйшую премудрость, з дѣру Бозкого, даную пророком, и апостолом, и теоліокгом правовѣрным” [15, 289].

Такий поділ кореспондується з богословською традицією інтерпретації сакрального тексту на кількох рівнях: тілесному (буквальному, історичному), душевному (моральному) і духовному (алегоричному). “Отож, – писав Л. Ушкалов, – згідно зі стародавньою екзегетичною метою, українські барокові письменники говорять про б у к в а л ь н и й (“властный”, “истинный”, “исторический”, “историальный”, “лѣтеральный”, “писменный”, “повѣствователный”, “простой”...) і т а є м н и й (“духовный”, “закрытый”, “игралишный”, “містический”, “неясный”, “образительный”..., “параболичный”..., “прикровенный”, “пророцкый”, “таинственный”, “фѣгуратный”...) “сенси” (“розуми”) Святого Письма, – останній з яких, у свою чергу, має “алегоричну”, “тропологічну” (“моральну”) та “анагогічну” форми” [17, 19 – 20]. У “Ключі розумѣнія” Іоаннікій Галятівський пояснював, що “сенси лѣтеральный” – це розуміння Святого Письма буквально, сенси “моральный, аллегоричный и анагогичный” є закриті, вони потребують тлумачення [17, 20].

“Похвала о Премудрости троякой, въ вѣцѣ сем явленной”, відповідно до вчення про триєдиного Бога, складається з трьох розділів: перший містить віршоване прославляння мудрості вродженої, одвічної, даної людям Богом Отцем, Творцем і Вседержителем світу; у другому розділі оспівується мудрість і наука Сина Божого, а також дари Його Духа Святого (знову зустрічаємо тринітарну проблематику, тобто тезу про походження Духа Святого й від Сина Божого); у третьому розділі автор виголошує хвалу дарам Премудрості небесної й тим, хто її полюбив.

Прозова передмова містить важливі вмотивування щодо композиції твору та його головних концептів. Автор указав на необхідність для кожної людини “вѣдати <...>, яко троякая Премудрость купоименная, то ест под єдним імєнем” пробуває, водночас він іще раз наголосив на важливості саме Премудрості, тобто на вченні, яке йде від Сина Божого, за нею йде Премудрість, що дістається з дарів Святого Духа, перебуває ж вона “въ душѣх пророцких и апостолских и богослѣвских, и въ прѣчих святых, угѣдницех Божких” [15, 289]; до останніх автор, безперечно, числив і таких проповідників, як він.

Третя мудрість – “прирожѣная, от Бога ест дана, въ началѣ бытія челоуѣческаго, зарѣвно изъ самовластіем, такѣ аггелом, яко и челоуѣком” [15, 289]. Тут же зазначено, що саме цю вроджену здатність до мислення й мовлення автор ставить попереду, дослівно: “Прето я напрод покладаю похвалу о мудрости прирожѣной, то естѣ о филозофїи, *кото́роу царіе царствуют и сілныи правду пи́шут и закон политїи́цкїй полага́ють, а мучїтель землю держáть*” [15, 289; курсив мій. – В. С.].

Проїгноруємо на певний час визначення мудрості природженої як філософії, а звернемо увагу на близькість закурсивлених рядків з аналізованого твору до віршів старозавітної Книги Приповідок Соломона (за Острозькою Біблією 1581 р.), де Мудрість декларує такі цінності, як “совѣтъ, и разумъ и смыслъ” (розважливість, знання й розуміння), а під страхом Господнім відкидає неправедність, гордість, зарозумілість і всі звихнені дороги злих, а далі дослівно – “Мои естѣ совѣтъ и утвержденїе, моя же (и) крѣпость. *Мною царіе царствуют, и силнии пишут правду, мною велможи величаются, и мучителе мною дрѣжатъ землю*” (“Въ Прїтчах. Глава 8: 12–16”)[2; курсив мій. – В. С.]. У ширшому сенсі Приповідки Соломона стали прототекстом слів Кирила Транквіліона Ставровецького про мудрість природжену, потверджених мало не дослівним повторенням окремих віршів, власне, цитуванням Святого Письма. Таке опертя на старозавітну книгу кореспондує мудрість природжену і з філософією, абстрактним мисленням, і з біблійним Творцем світу, з Богом Отцем – першою Особою Святої Трійці. Саме тому цей розділ і йде першим, як

відповідний тому, хто все створив і всім правує, отже, і мудрістю, хоч би кому він її вділив від початку цілого світу чи від народження конкретної людини.

Зазначимо, що розмова в Кирила Транквіліона Ставровецького про мудрість давню, споконвічну, природну, торкається таких реалій життя людей, як влада царів, правителів, вельмож, тиранів, як діяльність законодавців, мореплавців, ремісників і навіть алхіміків: “Тобю царіє царствують // И сілныи народами справують, // Землею и странами владѣють”; “Тыи пішуть права статути”, “И пловці морскіи душа своя вручают // Силѣ твоєй смѣле и невонѣпливе, // И преходят морскую глубину нестрашливе” [15, 290]. Автор показує, що всякий люд має свій зиск і користь від мудрості: нею безсилі легко долають сильних, нещасливі здобувають славу, упосліджені – довголіття й багатство, заблуканим вона дає виправлення, боязким – мужність, старцям – укріплення, лінивим – бадьорість, спраглим слави – швидке вдоволення нею, дітям – зростання і красу, для злиденних мудрість – то великий скарб, для божевільних – просвітлення. В укрупненому масштабі така картина давнього світу цілком може репрезентувати добре відомі авторові старозавітні тексти Святого Письма. Кирило Транквіліон Ставровецький згадує тих, котрі “пишуть права [й] статути”, і тими законами творять “правду съвершенную, // всему свѣту нынѣ явленную”, проте він обминає такі поняття, як Закон, даний від Мойсея, як Десять Заповідей тощо. На відчутну присутність мотивів Соломонових Книг Мудрості (Приповістей Соломонових і Премудрості Соломонової) у “Похвалі о Премудрости троякой...” указує й архієпископ Ігор Ісіченко [1].

Водночас згадка в передмові до “Похвали о Премудрости троякой, въ вѣцѣ сем явленной” саме “о мудрости приржонной, то ест о филозофії”, безперечно, указує на зв’язки християнського богومислення доби Бароко з традиціями давньої грецької філософії, яке Л. Ушкалов називав явищем “особливої літературно-філософської конвергентності” [16, 172]. Органічне поєднання філософських та богословських інтенцій притаманне літературним творам як Кирила Транквіліона Ставровецького, так і Лазаря Барановича, Іоанна Максимовича, зокрема й при розробці ними “тринітарної проблематики у віршованій формі” [16, 178].

Щодо розуміння головних структурних компонентів і смислових концептів аналізованої пам’ятки цікаво зважити на один “філологічний гріх”, тобто на помилкову публікацію анонімного списку “Похвали о Премудрости троякой во вѣцѣ са[мо]явленной”, зробленого у XVIII ст. закарпатським філологом, педагогом і церковним діячем Арсенієм Коцаком (1737 – 1800) [3, 250–263]. Цікаво, що за списком А. Коцака в публікації по-іншому зазначено заголовок, де “Похвала о Премудрости троякой, въ вѣцѣ сем явленной” передана як “Похвала о Премудрости троякой во вѣцѣ са[мо]явленной”, що відчутно змінює смисловий акцент. До того ж першу частину твору А. Коцак переніс у кінець триптиху (або ж такий йому дістався текст). Припускаємо, що до цього переміщення могли призвести вловлені давніми переписувачами філософські метафізичні інтенції тексту першої частини, адже в ній Кирило Транквіліон Ставровецький охарактеризував ту мудрість, яка “во праведных и во грѣшницах, и въ аггелах добрых и въ злых демонах <...> при натурѣ зостае вѣчне, неизмѣнне”, що її “аггелове добрії мають въ небѣ и праведници на земли”, отже, “тыи, добрії, обрацають ю на доброе”, а “дѣмонони, и грѣшници свою мудрость и самовластіе обрацають на злое”, і цим “вѣчное затраченя души своєй готують” [15, 289]. У такому переміщенні в кінець твору першої частини, насиченої філософськими інтенціями, можемо бачити й певний відгук на запеклу полеміку, що точилася в XVII – XVIII ст. між християнством і філософським вільнодумством із різних богословських питань, результатом

чого, за спостереженням Л. Ушкалова, польські єзуїти, намагаючись поставити міцний заслон поширенню лібертинських поглядів (одного з виявів нігілістичної філософії, яка заперечувала усталені моральні норми), навіть видрукували цілу бібліотеку книжок, спрямованих проти стародавніх та новочасних філософів-вільнодумців [16, 179]. Утручання в композицію тексту переписувачів XVIII ст. створило хибне враження про твір, який публікатори XX ст. випадково приписали А. Коцаку.

Розділ другий “Похвали о Премудрости троякой, въ вѣцѣ сем явленной” має заголовок “О небесной премудрости похвала, то ест о науцѣ Сына Божего и о дарех Духа его Святого” – тут, на подобию релігійного гімну, з відповідними екстатичними конотаціями, автор висловлює своє захоплення Божественною Премудрістю, власне Божою всесильністю й усемогутністю:

О Премудрости свѣтлѣйшая,
Пресвятѣйшая и паче солнца пречестнѣшая!
Премудрости небесная непостижимая,
Всему міру въ сылѣ своей невомѣстимая,
Свѣтлости въ тмѣ сущим неугасимая!
Ты свѣтом правды паче солнца сіяеш
И разумы тѣмными нашѣ просвѣщаеш,
Ты алчущих правды доволно насыщаеш... [15, 290 – 291].

Або, як писав Еммануїл Сведеборг на межі XVII – XVIII ст., “Усесвіт з усіма й кожним із предметів, які йому належать, створений Божественною Любов’ю зусиллям Божественної Мудрості” (див. книжку вченого-природознавця, теософа й реформатора християнства “Мудрість Євангельська про Божественне Провидіння” [9]). Транквіліон, звертаючись до Божої Премудрості, формулює це рядком: “Ты всегдѣ міра сегдѣ истенное строеніе” [15, 291].

У третій частині твору (“Яко нѣкто так не ест любим Богу, яко сей, который любит премудрость небесную”) Кирило Транквіліон Ставровецький описує благодатні наслідки для тих, хто стає добрим учнем церкви, Ісуса Христа й Духа Святого, і найперше – старозавітні патріархи й пророки, які “съ премудростю всѣгдѣ пребывали, // Прѣто в любви Божей навѣки зостали”, а також апостоли, учні Ісуса Христа, “премудрии ловци” (алюзія до євангельської обіцянки вчителя зробити своїх учнів із рибалок ловцями душ), ну, зрозуміло, і богослови, професійні екзегети, герменевти, тлумачі простих і складних істин Господніх, захованих у Святому Письмі:

Апостолове, премудрии ловци,
яснозрителнии богослови
Съ премудростю любовью съвокуплены
И за то Богом небесним възлюблены
И славою вѣчною нынѣ прославлены
А въ чину многоочитых херовимов поставлены [15, 295].

Це й була найвища місія й користь від Премудрості, дарованої Сином Божим:

О небесная премудрости,
Неизреченная благиости!
На тоесь твою трапезу уготовала,
Абысь нам презь ню живот вѣчный даровала,
А в тѣм дивнуюсь свою доброть показала.
Ты въ тмѣ блудящим свѣт Євангелія послала,
Абы твой любитель въ нем всѣгдѣ ходили,
А въ тмѣ грѣхов бѣлей нынѣ не блудили [15, 291].

Отже, богословський контекст твору з'ясовується через розкриття вчення про Святу Трійцю, яке Кирило Транквіліон Ставровецький трактує у світлі західної тринітарної доктрини. Філософський контекст ("Разум въ той книзі філізофській") реалізується з позицій "высокого богословского разума" [15, 231]. Окреслено у творі й прагнення людського розуму до пізнання Бога, і водночас наголошено на неможливості такого пізнання:

Премудрости небесная непостижимая,
Всему міру въ сылъ своей невомѣстима [15, 290-291].

Це був і певний відгук на давню суперечку богословів-агностиків, яка проходила крізь усю середньовічну християнську теологію. Перегодом тема Софії – Премудрості Божої концептуалізується в російській релігійній філософії (софіології), зосібна, у працях В. Соловйова, М. Бердяєва, П. Флоренського, С. Булгакова, О. Лосєва, В. Лоського, С. Аверінцева та інших.

Тематично "Перло многоцѣнное" лежить у річищі розвитку ранньобарокового віршового слова із широким опрацюванням біблійних тем, образів і мотивів. "Вірші Кирила Транквіліона Ставровецького, – на слухну думку Б. Криси, – більше, ніж вірші інших поетів, оприявнюють тісне співвідношення риторики й герменевтики. Якщо герменевтика представляє ступінь і характер розуміння Святого Письма, то риторика розширює коло тих, хто розуміє, відкриває й "оприлюднює" шляхи до цього кола. Власне під пером Кирила поетична риторика, себто укладена "под метри" наука розуміння Святого Письма, стає суттєвою ознакою українського вірша" [5, 243].

Щодо своєї літературної праці Кирило Транквіліон Ставровецький традиційно зізнавався: "Богословская реч и правда латвѣйша просто писат, але под метрами бозкіи речи трудно, и барзо трудно. Тилко той тоє знаєт, кто того ремесла заживає" [15, 231]. А покликало його до цієї важкої праці на схилі віку бажання "абы чловѣк охотнѣйшіи был до читання речей Бозских и таємниць збавеных, которыи суть почастии описаны сладкою мовою под метри, а звлаща для молодых, жебы ся заправляли горячею любовью до хвалы Божеи..." [15, 231].

Риторська майстерність в аналізованому творі зосереджена на монологічному (з елементом драматизації) емоційно напруженому звертанні до Премудрості Божої, а також на представленні деяких, часто контрастних аспектів світосприйняття: тут і традиційні ідеї божественного походження людини, і прагматичні, а то й критичні, нігілістичні погляди на людину, на суспільство, тут і передача містичних настроїв, реалізація в поетичних формах глибоких богословських знань, і водночас концентрація на особистому життєвому досвіді, що стимулювало відтворення чуттєвих переживань автора, посилюючи й ліричну інтенсивність тексту.

Окремі прикмети барокової стилістики (на прикладі творів Івана Величковського, Григорія Сковороди та інших поетів XVII – XVIII ст.) окреслював іще Дмитро Чижевський; зокрема він звертав увагу "на велику антитезу складного та простого, що проходить крізь все барокове духовне життя" [19, 423].

Кирило Транквіліон Ставровецький також послуговувався цим прийомом і складну картину Божественного Провидіння часто вибудовував із коротких простих речень. Характеристику мудрості, що від віків людям притаманна, поет передав властивими бароковій поетиці виразними антитетичними концептами:

Ты заблудшим исправлєніє,
Ты старцем укрѣплєніє,
Ты бодрость лѣнївим,
Ты мужество боязливым,
Ты младєнцем вѣзраст и красота,
Ты панїєнства сѣкрѣвище и высотà,
Ты нищих сѣкрѣвище и богàтєство

вєліє,
Ты сущим въ тмѣ безумїя просвѣщєніє.
Ты прàгнучих слàвы сѣкорєє насыщєніє.
Ты хїтрїи ремєсла показуєш свѣту
и по твоєму сѣвѣту вынàйдуєш” [15,
290].

Як ми бачили вище, бароковий поет кооптував бїблїйнї образи, спираючись у трактуванні на середньовїчну патристику й гїмнографїю. Найчастїше це були персонї Святої Трїйцї, особливе мїсце належало Ісусовї Христу, Матерї Божїй, апостолам. Поет вправно вплїтав у поетичну тканину твору бїблїйнї алюзїї, як-от натяк на євангельську прощальну трапєзу Ісуса Христа з учнями, поєднану з християнською пізнїшою традицїєю святкування Воскрєсїння Христа, а також церковно-лїтургїйними обрядами:

И хлѣбом небесним от твой трàпєзы насыщєни,
И от чàшѣ твой вѣчним весєлієм упоєни” [15, 291].

І тут-таки прями вказївка на спасєнну роль бїблїйних книг: “Ты въ тмѣ блудящим свѣт Євангелїя послала” [15, 291].

У творї Кирила Транквїліона Ставровецького натрапляємо на алегоричнї порівняннã, де божественна премудрїсть сїввїднесєна із церквою (“Ты на позѣрѣ мїра сєго дѣм слàвы свой создàла” [15, 291]), з євхаристїєю (“И трàпєзу свой слàдѣсти всѣм угѣтовїла” [15, 291]), з першими вчитєлями науки Христа (“Ты рабѣв свойх, апѣстѣлов, послала // Въ всѣ стрàны и мнѣгих нàродѣв сѣбрàла // В дѣм церкви твой” [15, 291]).

Стиль і поетика українських вїршїв першѣї половини XVII ст., зокрема й анализованого твору, набуваючи окремих рєнєсансних і барокових прикмет, усє ще тяжїли до арсеналу середньовїчних засѣбїв художнього мислєннã. Тому у творї барокового поєта вїдчутнї стилєформуєвальнї особливѣстї, прїтаманнї добї Серєдньовїччã й Передвїдрѣдженнã – пїдвїщєна емоцїйностї, експресивностї, динамїзм, широке застѣсуванням окличних рєчєнь, внутрїшнїх монологїв тощѣ [8, 35]. До прикладу: “О мудрѣсти прєслàвнãя, // От вѣков въ чєловѣцєх дàвнãя!” [15, 290]; “О мудрѣсти прєславнѣйшãя, // Надѣ злàто и кàмєнїє драгѣє чєстнѣйшãя” [15, 290]; “О мудрѣсти, всє то тобѣю дѣють” [15, 290]; “О премудрѣсти свѣтлѣйшãя, // Прєсвятѣйшãя и пàчє солнцã прєчєстнѣшãя!” [15, 290]. Посилюють художньо-емоцїйну виразностї твору й такї риторичнї повтори:

Ты заблудшим исправлєніє,
Ты старцем укрѣплєніє;

Ты бодрость лѣнївим,
Ты мужество боязливым [15, 290].

У цѣмѣму фрагментї анафору створює особѣвий займенник “Ты”, який ужито на початку рядка тринадцãть разїв. Захоплюєався автор “Похвали о Премудрѣсти...” й повторєннãм однокорєневих слїв, щѣ не лише надаєвало мѣвї емоцїйностї й експресїї, а й поглиблюєвало смислѣвї концептї: “Ты пàчє всãкого свѣтã свѣтлѣйшã // И над всє чєстнѣє вѣкã сєгѣ чєстнѣйшã” [15, 291]. Зауважимо й прєвалюєвнã конєпту “свѣтло” в рїзних слѣвоформãх: “свѣтло”, “свѣт”, “просвѣщєніє”, “свѣтлѣйшãя”, “свѣт правдѣ”, “свѣт Євангелїã” та иншї.

“Похвала о Премудрѣсти...” жанрѣво дѣвична до галузї барокового риторствã і, так чи так, вїдбивãє вїдповїднї вмїннã й навикї її авторã з теорїї й практикї

поетичного красномовства; інколи її рядки нагадують тогочасні вітання – їх можна порівняти, наприклад, зі зразками іменинних вітань, що збереглися в курсі риторики Іларіона Ярошевицького, нещодавно опубліковані в перекладі з латинської мови Р. Кисельовим [4, 281]. І там, і там легко спостерегти такі елементи барокового стилю, як “несподівані метафори, складне плетиво алюзій (що створює неабиякі ребуси для сучасного перекладача й читача), ясні вибагливі епітети, оксиморони, карколомна інверсивність фрази... і все це без жодної міри”, – пише дослідник [4, 287]. Наприклад, варто вказати на захоплення Ставровецького заперечувальними епітетами: “премудрость непостижимая... невомѣстимая”, “свѣтлости... неугасимая”, “неизреченная благости”, “неувядаемый цвѣте” та ін. Привертає увагу й несподівана метафора, що посилює прагнення до пізнання вищих істин християнства: “О мати святых, подай сѣсца устѣм моим, // Насыти гладную душу мою сладким млѣком твоим” [15, 292].

Поруч із біблійними цитатами й алюзіями спостерігаємо в тексті “Похвали о Премудрости...” ясні знаки модернізації (секуляризації) релігійного тексту, зокрема долучення до твору суто світської тематики, що відповідало загальним тенденціям доби:

Ты хитріи ремѣсла показуеш свѣту
и по твоѣму свѣту вынайдуеш,
Ты з неподѣбного подѣбное твориш
презь альхѣмѣстов, нѣвое дѣло удивителное
И за чуд свѣту и человекѣм явителное
А тимъ многих удивляеш, утѣшаеш,
Понеже тоѣ чудотвореніе у своей моцѣ маеш [15, 290].

Насамкінець звернемося ще раз до початкових сторінок книги “Перло многоцѣнное”, що містять Епіграму з рядками традиційних вибачень давнього автора: “Єсли ту що нестройного поѣта мудрыи обѣачить, // Прѣше, нехѣй ми пребѣачить”. Загалом Епіграма не така вже й сумирна. У її рядках заховано важливі для автора книги поняття (концепти) – теологія, філософія, поезія, душа, дар Божий, мудрість, слава, правда... Та ми не про них, бо вже було ці сенси не раз згадано. Ми про інше в Епіграмі – про те, що поет Кирило Транквіліон Ставровецький згадує “Ямбѣкус, трохѣус, спондѣус” – двоскладові віршовані метри – ямб, трохей, спондей. І згадує з негативом як такі, що причетні до поганської віри, тобто до античності.

А що оглядали разумныи очи нашѣ,
Тогда тоѣ хотѣли слуги ваѣшѣ,
Ямбѣкус, трохѣус, спондѣус,
провадити межѣ поганскіи богѣ,

Але прудко поломали свои нѣги,
Предъ свѣтлостю богослѣвіи утѣкаючи
И жадного до неѣ прѣступу нѣ маючи.

На час Кирила Транквіліона Ставровецького вже завойовував позиції в українському віршуванні силабічний тринадцятискладник (починаючи від публікації віршів в Острозькій Біблії 1581 р.). Проте наш автор цієї системи не визнавав – він управлявся у віршуванні ізосилабічному або нерівноскладовому.

У підсумку зазначимо: розглянута “Похвала о Премудрости тройкою, въ вѣцѣ сем явленной” тематично близька до барокового релігійно-філософського віршування, якому притаманні також образи й мотиви виразно секулярного характеру. Твір має прикмети кількох жанрів: релігійно-філософської поезії, духовної оди (або панегірика, привітання), молитви. На мові та стилі пам’ятки

яскраво відбилася індивідуальність автора, його літературні вподобання й конфесійна приналежність. Головний адресат і персонаж – Божественна Премудрість (власне Свята Трійця) – визначили тенденцію до відтворення універсальної всеосяжної картини світу, яка була, на думку Д. Чижевського, загальною рисою духовного життя бароко [19, 412]. “Український духовний барок, – зазначав учений, – був з певних історичних причин трохи “однобічним” <...>. Його представники були в більшості духовними або пройшли через духовну школу <...>. Тому знайдемо в українській бароковій літературі релятивну перевагу релігійної тематики. Але ця перевага не є безроздільним пануванням. Навіть у творах духовних авторів знайдемо також спробу синтезів або по меншій мірі одночасне існування у того самого або різних авторів найрізноманітніших, навіть антитетичних устремлінь, тенденцій, настроїв, форм, стилів” [19, 415–416]. Ці думки вповні відбивають і головні риси розглянутого твору Кирила Транквіліона Ставровецького – твору ніби загубленого в порохи архівних сховищ і бібліотек, випадково приписаного своєму давньому прихильникові й популяризатору (Арсенієві Коцаку), опублікованому під цим ім’ям. Можливо, сталася ця оказія лише для того, аби твору не загубитися, привернути нашу увагу й нагадати читачам/науковцям ХХІ ст., що проблеми *filioque* виповняється одна тисяча шістсот дев’яносто четвертий рік від часу її появи в цьому світі. Та вона не вирішена й досі. Тож чи не кожен давній твір має право сподіватися на нашу увагу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Архиєпископ Ігор Ісіченко*. “Перло многоцінне” Кирила Транквіліона ставровецького як феномен української барокової релігійної культури // Духовні виміри барокового тексту. Літературознавчі дослідження. – Харків: Акта, 2016. – С. 306–321.
2. Біблія, сиріч книги Ветхаго и Новаго Завіта по языку словенску. Острог, 1581 / Підгот. до др., пер. укр. м. іером. архим. д-ра Рафаїла (Романа Турконяка). – Львів: Благодійний фонд “Книга”, 2006. – 1958 с. URL: <http://www.volart.com.ua/art/fedoriv/1.pdf>
3. *Дзедзелівський Й.* Новознайдений художній твір Арсенія Коцака “Похвала о Премудрости троякой во вѣдѣ са[мо]явленной” // Літературна спадщина Київської Русі і українська література ХVІ–ХVІІІ ст. – Київ: Наук. думка, 1981. – С. 250–263.
4. *Кисельов Р.* 12 іменинних вітань викладачам Києво-могилянської академії. // ІЗБОРНИК 2012 – 2016. Дослідження. Критика. Публікації / Упор., ред.: В. І. Сулима. – Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. – 452 с.
5. *Крива Б.* Книжна поезія / Література національного відродження і раннього Бароко. Оригінальна література. // Історія української літератури: у 12 тт. Т. 2. Давня література (друга пол. ХVІ – ХVІІІ ст.). Київ: Наук. думка. – 838 с. – С. 212–249.
6. *Маслов С. І.* Кирил Транквиллион-Ставровецкий и его литературная деятельность. – Київ: Наук. думка, 1984. – 243 с.
7. *Огородник І. В., Огородник В. В.* Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій. – Київ: Вища школа, 1999. – 543 с.
8. *Пелешенко Ю.* Українське передвідродження: основні риси. // Літературознавство: Матеріали ІV конгресу МАУ (Одеса, 1999 р.). Кн. 1 / Відпов. ред. О.Мишанич. – Київ: Береги, 2000. – С. 5–11.
9. *Сведеборг Э.* Мудрость Ангельская о Божественном Провидении. – Київ, Львів, 1997. – 416 с.
10. *Сулима В.* Деякі аспекти реценції образу біблійної Святої Трійці в книжній словесності ХІ – ХІІ ст. // Варшавські українознавчі записки. 11–12. За ред. С. Козака. – Варшава, 2001. – С. 45–61.
11. *Сулима В.* Свята Трійця в українській літературі ХІ–ХV ст.: аспекти інтерпретації та художнього втілення // Матеріали V конгресу МАУ – Чернівці, 2003. – С. 180–185.
12. *Сулима В.* Свята Трійця у творах Кирила Турівського // Біблія і культура. Зб. наук. ст. Вип. 4. – Чернівці, 2002. – С. 73–84.
13. *Сулима В.* Свята Трійця і троїста символіка: до питання про літературну генезу української народної поезії // Слово і Час. – 2005. – №6. – С. 3–12.
14. *Трофименко Т. М.* Збірка “Перло многоценное” Кирила Транквіліона Ставровецького в контексті барокової культури: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Т.М. Трофименко ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2003. – 19 с.
15. Українська поезія. Кінець ХVІ – початок ХVІІ ст. / Упорядники В. П. Колосова, В. І. Кречетень. – Київ: Наук. думка, 1978. – 430 с.
16. *Ушкалов А.* Література і філософія: доба українського бароко. – Харків: “Майдан”, 2014. – 414 с.

17. Ушкалов Л. Світ українського барокко. – Харків: “Око”, 1994. – 108 с.
18. Франко І. Духовна й церковна поезія на Сході й на Заході. Вступ до студії над “Богогласником”. // Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 39. – Київ: Наук. думка, 1983. – С. 126–143.
19. Чижевський Д. Український літературний барок: нариси / Підготовка тексту та мовна редакція Л. Ушкалова; вст. стаття О. Мишанича. – Харків: АКТА, 2003. – 466 с.

REFERENCES

1. Arkhyiepyskop Ihor Isichenko (2016). “Perlo mnohotsinne” Kyryla Trankviliona stavrovetskoho yak fenomen ukrainskoi barokovoi relihiinoi kultury In: Arkhyiepyskop Ihor Isichenko. *Dukhovni vymiry barokovoho tekstu. Literaturoznavchi doslidzhenia*. (pp. 306–321) *Kbarkiv: Akta*. [in Ukrainian]
2. Byblia, syrigh knyhy Vetkhafo y Novaho Zavita po yazyku slovensku. Ostroh, 1581 // Pidhot. do dr., per. ukr. m. iierom. arkhym. d-ra Rafaila (Romana Turkoniaka). – Lviv: Blahodiinyi fond “Knyha”, 2006. Retrieved from: .pdf”www.volart.com.ua/art/fedoriv/1.pdf [in Ukrainian]
3. Dzendzelivskiy, Y. (1981) Novoznaidenyi khudozhnii tvir Arseniia Kotsaka “Pokhvala o Premudrosty troiakoi vo vêtsě sa[mo]javlanoi” *Literaturna spadsbchyna Kyivskoi Rusi i ukrainska literatura XVI – XVIII st.* (pp. 250–263) Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
4. Kyselov, R. Ye. (2018) 12 imenyinykh vitan vykladacham Kyievo-mohylianskoï akademii. Sulyma, V. I. (Ed.) *IZBORNYK 2012–2016. Doslidzhenia. Krytyka. Publikatsii* (pp. 280–287) Kyiv: Vydavnychyi dim Dmytra Burabo. [in Ukrainian]
5. Krysa, B. (2014) Knyzhna poeziia In *Istoriia ukrainskoi literatury (Vol. 1–12; Vol. 2) Davnia literatura (d. p. XVI – XVIII st.)*. (pp. 212–249). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
6. Maslov, S. Y. (1984) *Kyryll Trankvillyon-Stavrovetskiy y ebo lyteraturnaia deiatelnost*. Kiev: Naukova dumka [in Russian]
7. Ohorodnyk, I. V. & Ohorodnyk, V. V. (1999) *Istoriia filosofskoi dumky v Ukraini. Kurs leksii*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian]
8. Peleshenko, Yu. (2000) Ukrainske peredvidrodzhennia: osnovni rysy. Proceeding from: Myshanych O. (Ed.) *Literaturoznavstvo: Materialy IV konbresu MAU (Odesa, 1999 r.)*. Kn. 1, (pp. 5–11) Kyiv: Obereby. [in Ukrainian]
9. Svedeborg, E. (1997) *Mudrost Anbelskaia o Bozbestvennom Providenii*. – Kyiv; Lviv [in Russian]
10. Sulyma, V. (2001). *Deiaki aspekty recepcii obrazu bibliinoi Sviatoi Triici v knyzhnii slovesnosti XI – XII st.* Kozak S. (Ed.) *Varshavski ukrainoznavchi zapysky. 11–12. Varshava*, 45–61 [in Ukrainian]
11. Sulyma, V. (2003). Sviata Triicia v ukrainskii literaturi XI – XV st.: aspekty interpretacii ta khudozhnoho vtilennia. Proceeding from: *Materialy V konbresu MAU*, pp. 180–185. – *Chernivtsi*, [in Ukrainian]
12. Sulyma, V. (2002). Sviata Troicia u tvorakh Kyryla Turivskoho. *Bibliia i kultura. Zb. nauk. st.*, 4, 73–84. Chernivtsi [in Ukrainian]
13. Sulyma, V. (2005) Sviata Triicia i troista symbolika: do pytannia pro literaturnu henezu ukrainskoi narodnoi poezii *Slovo i Chas*, 6, 3–12 [in Ukrainian]
14. Trofymenko, T. M. (2003) *Zbirka “Perlo mnohotsennoie” Kyryla Trankviliona Stavrovetskoho v konteksti barokovoi kultury*: Extended abstract of Candidate’s thesis / *Karazin Kbarkiv national university*. Kharkiv. [in Ukrainian]
15. Kolosova, V. P., Krekoten V.I. (Ed.) (1978) *Ukrainska poeziia. Kinets XVI – pochatok XVII st.* Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
16. Ushkalov, L. (2014) *Literatura i filosofii: doba ukrainskoho baroko*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]
17. Ushkalov, L. (1994) *Svit ukrainskoho barokko*. Kharkiv: Oko [in Ukrainian]
18. Franko, I. (1983) Dukhovna i cerkovna poeziia na Skhodi i na Zakhodi. Vstup do studii nad “Bohoglasnykom” In: I. Franko *Zibrannia tvoriv* (Vol. 1–50; Vol. 39) (pp. 126–143). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
19. Chyzhevskiy, D. (2003) *Ukrainskyi literaturnyi barok: narysy / Pidbotovka tekstu ta movna redakciia L. Ushkalova; vst. stattia O. Myshanychba*.– Kharkiv: AKTA [in Ukrainian]

Отримано 19 травня 2019 р.

м. Київ

